

**ԵՂՋԵՐՈՒՆԵՐԻ ԵՎ ԱՐԵՎԻ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԻ ԿԱՊԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ԵՎ ՓՈՔՐԱՍԻԱԿԱՆ
ՄՇԱԿՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ***

ՀԱՍՄԻԿ ՀՄԱՅՆԱԿՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ եղջերու, Փոքր Ասիա, Արև, ժայռապարկերներ, բրոնզե գոտիներ, որսորդական տեսարաններ, Հայկական լեռնաշխարհ, խեթական սեպագիր, պարկերագրություն:

Հողվածում քննարկվում է եղջերուների և Արևի պաշտամունքի կապը Հայկական լեռնաշխարհից և Փոքր Ասիայից գտնված հնագիտական և աղբյուրագիտական նյութերի հիման վրա: Ըստ ուսումնասիրողների*, եղջերուների պաշտամունքի հնագույն վայրեր են համարվում Փոքր Ասիան՝ հատկապես վերջինիս արևելյան շրջանները, Հարավային Կովկասը, Կասպից և Միջերկրական ծովերի շրջանները: Մեր դիտարկումները ցույց են տալիս, որ թե՛ Փոքր Ասիայում բնակվող խաթական և խեթա-լուվիական ժողովուրդներին, թե՛ Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն բնակիչներին բնորոշ էին եղջերուների պաշտամունքը և նրա կապը Արևի պաշտամունքի հետ, և այս պարկերացումային ընդհանրությունները կարող են հավանաբար վկայել նրանց փոխադարձ շփումների և փոխազդեցությունների մասին, որոնք իրենց արտացոլումն են գտել ու ենթաշերտային կերպով պահպանվել հայ ժողովրդի հոգևոր-մշակութային ժառանգության մեջ:

* Հողվածը ներկայացվել է 11.06.2020: Գրախոսվել է 08.08.2020:

Եղջերուների պաշտամունքը հնագույն արմատներ ունի Փոքր Ասիայում և Հայկական բարձրավանդակում, ինչի մասին վկայում են հնագիտական նյութերը և տեքստային վկայությունները: Ընդհանրապես, ըստ ուսումնասիրողների, եղջերուների պաշտամունքի հնագույն վայրեր են համարվում Փոքր Ասիան, հատկապես վերջինիս արևելյան շրջանները¹, Հարավային Կովկասը, Կասպից և Միջերկրական ծովերի շրջանները²: Փոքր Ասիայից հայտնաբերված հնագիտական նյութերը վկայում են եղջերուի պաշտամունքի հնագույն ավանդույթներ նեոլիթից սկսած, օրինակ՝ Չաթալ Հույուքում³, որտեղ ներկայացված են եղջերուների որսի տարբեր տեսարաններ, եղջերուների պատկերներ, որոնք նաև ծիսական բովանդակություն ունեն (նկ. 1): Եղջերուների զոոմորֆիկ պատկերումներ գտնվել են նաև Ք.ա. III հազարամյակում Ալաջահույուքում⁴ (նկ. 2), այնուհետև դրանք փոխակերպվում են մարդակերպ աստվածությունների Ք.ա. 19-րդ դարից, ինչն արդեն դիտարկելի է կապադովկյան կնիքների վրայի պատկերներից⁵: Խեթական սեպագիր աղբյուրներում պահպանվել են բազմաթիվ տեքստեր, հիմնականում ծիսական բովանդակությամբ կամ ծիսական արարողությունների ու տոների նկարագրություններ, որոնցում խոսվում է տաճարներին եղջերուներ նվիրաբերելու մասին: Եղջերուների պաշտամունքը ընդհանրապես խեթական հավատալիքներում առնչվել է արևի,

¹ Collins 1989: 162-163.

² Լույն տեղում, 164:

³ Mellaart 1967: 96.

⁴ Sellier 2016: 53.

⁵ Լույն տեղում:

վերածնության⁶, պտղաբերության, բնության հովանավորության և նախնիների պաշտամունքի հետ: Օրինակ, եղջերուի պաշտամունքի կապը խեթական Արիննա քաղաքի Արևի աստվածուհու հետ վկայված է մի շարք խեթական տեքստերում, այսպես, KUB XV, 22-ում նշվում է⁷. «Երկրորդ տարին է եղջերուներին Արիննա քաղաքում (...) Դու, Արև արքա, ողջ- ողջ պահում ես»⁸:

Խեթական տեքստերից հայտնի է, որ եղջերուներին ընտելացրել են, պահել Արևի աստծո տաճարում, և նրանց առջև կատարվել են ծիսակատարություններ: Նույնտարիյասխա խեթական տոնի շրջանակներում իրականացվող ծեսերից մեկի ժամանակ, որ տեղի էր ունենում Արևի աստծո տաճարում, Պուդուիեպա թագուհին և նրա ամուսինը՝ խեթական արքա Խաթուսիլիսը, խոստանում են տաճարին նվիրաբերել արծաթյա դուռ, արծաթյա պատվանդան, ինչպես նաև եղջերուներ⁹: Բացի այդ, եղջերուի և Արևի աստծո ու աստվածուհու կապը հաստատվում է նաև այն հանգամանքով, որ Արևի աստծուն նվիրված ծիսակարգի ժամանակ թագավորը վերջինիս պատվին հեղում է կատարում եղջերուի պրոտոմով գավաթից¹⁰: Ի դեպ, այդպիսի եղջերվակերպ արծաթյա ռիտոն է գտնվել, որի վրա պատկերված է եղջերուի վրա կանգնած աստված, որի առջև հեղում է կատարում թագավորը, այն թվագրվում է Ք.ա. 14-րդ դարով (նկ. 3, 3ա): Խեթական ծեսերից մեկում ներկայացվում է եղջերուի զոհաբերության դրվագ, որ կատարվում

⁶ Նույն տեղում:

⁷ KUB XV, 22; Ардзинба 1982: 166-167.

⁸ Նույն տեղում, ծնթ. 43:

⁹ Haas 1994: 587.

¹⁰ Նույն տեղում, 432:

է ծիսական Պիսկուրնուվա սարի վրա թագավորի ներկայությամբ¹¹: Ի վերջո, խեթերն ունեին տոն, որ նվիրված էր հենց եղնիկներին կամ եղջերուներին, կոչվում էր EZEN AYALI¹²:

Խեթական հին թագավորության շրջանի տեքստերում եղջերուների պաշտամունքին առնչվող աստվածները հանդես են գալիս հետևյալ անվանումներով՝ Լուլլայամա, Կուռունտա կամ Ռունտա: Հնագիտական նյութերում, ինչպես նշվեց, հանդիպում են եղջերուի հետ կամ նրա վրա կանգնած աստվածների պատկերումներ, որը հնագույն փոքրասիական ավանդույթ է, օրինակ՝ Յարասուց գտնված ռելիեֆի վրա պատկերված է եղջերուի վրա կանգնած աստված (նկ. 4), և նման պատկերումներ հանդիպում են դեռևս հին կապադովկյան կնիքների վրա: Սակայն հին խեթական շրջանին վերաբերող տեքստերի ուսումնասիրությունը թույլ չի տալիս պարզել պատկերված այդ աստվածությունների ինքնությունը, և միայն միջին և նոր թագավորության շրջանի տեքստերում նրանք նույնացվում են վերոնշյալ Կուռունտա/Կուռունտիյա, Ռունտա և Լամմա կամ պահապան աստծո հետ¹³: Կարելի է ենթադրել, որ եղջերուի պաշտամունքը և պատկերագրությունից վկայված վերոնշյալ եղջերուի վրա կանգնած աստվածները, որոնք հին խեթական շրջանում կարևոր դերակատարում կարող էին ունենալ, կապված որսորդության՝ տնտեսության կարևորագույն ճյուղերից մեկի հետ, այնուհետև, հասարակության ու տնտեսության մյուս ճյուղերի զարգացմանը զուգընթաց,

¹¹ Collins 1989: 160-161.

¹² Նույն տեղում, 162:

¹³ Taracha 2009: 57.

իրենց դիրքը զիջում են այլ աստվածությունների՝ վերածվելով պարզապես պահապան աստվածությունների կամ միավորվելով այլ աստվածությունների հետ՝ այսուհանդերձ պահպանում են վաղ պատկերագրային առանձնահատկությունները: Այս աստվածությունների կարևորության մասին է վկայում այն հանգամանքը, որ խեթական միջին և նոր թագավորության շրջանի կրոնական փոփոխությունների արդյունքում այս հնագույն խեթա-լուվիական «եղջերու աստվածը» սկսում է կրել LAMMA անվանումը, որը պահապան աստվածների համար դրվող գաղափարագիր էր, կամ Կուռունտա/տիյա անվանումը՝ իր ուղեկից Ալայի հետ, իսկ որոշ տեքստերում, որոնք արտացոլում են տվյալ ժամանակաշրջանի պետական դիցարանը, հանդես են գալիս դիցարանը գլխավորող Ամպրոպի աստծուց և Արևի աստվածուհուց հետո¹⁴: Ինչ վերաբերում է եղջերուի անվանը, ապա տարօրինակ է, որ խեթական տեքստերում մինչև բոլորովին վերջերս հայտնի չէր նրա բուն խեթական անվանումը: Խեթական տեքստերում այն հանդես էր գալիս շումերական և արքադական գաղափարագրերով՝ շումերական՝ DARA.-MAS և LU.LIM, և արքադական՝ AYALU: Սակայն Քոլինզը առաջարկել է խեթական տեքստերում հանդիպող *aliya* և *kurala* խեթերեն բառերը մեկնաբանել որպես եղջերու՝ նրա տարբեր տեսակները, իհարկե հիմնվելով համատեքստի վրա, և ցույց է տվել վերջիններիս կապը PIE *el- «կարմիր եղնիկի» եզրույթ հնդեվրոպական մի շարք լեզուների, ի դեպ, այդ թվում և հայերենի համար և *kurala* եզրույթը, որը հանգում է PIE *ker՝ եղջուր արմատին, ինչը շատ համոզիչ է թվում, եթե հիշենք նաև

¹⁴ Taracha 2009: 85.

եղջերուի վրա կանգնած աստվածներից Կուռունտիյա անվանումը¹⁵:

Եղջերուների պաշտամունքը վկայված է նաև Հայկական լեռնաշխարհում հնուց ի վեր: Նման պատկերումներ առկա են բրոնզե գոտիների, ծիսական անոթների վրա, ինչպես նաև առկա են եղջերուների արձանիկներ, բազմաթիվ եղջերուների պատկերումներ նաև ժայռապատկերներում: Ինչպես նշում է Հ. Մարտիրոսյանը. «Բրոնզեդարյան շրջանում մեր լեռները լի էին եղջերուներով, որոնց որսով առանձնապես լայնորեն զբաղվում էին մ.թ.ա. II հազ. առաջին կեսից մինչև մ. թ. ա. I հազ. սկիզբը»: Եվ ուսումնասիրողի կարծիքով այդ ժամանակաշրջանին են վերաբերում եղջերուների բազմաթիվ կերպավորումներն արվեստի հուշարձաններում, այդ թվում և ժայռապատկերներում, որոնք աչքի են ընկնում գծերի նրբությամբ ու ճկունությամբ, կենդանիներին բնորոշ գծերի ստույգ վերարտադրությամբ¹⁶: Հետաքրքրական է, որ փոքրասիական հնագիտական նյութերը, խեթական սեպագիր վերոնշյալ տեքստերը, որոնք ի ցույց են դնում եղջերուների պաշտամունքի կապը Արևի կամ Արևի աստծո պաշտամունքի հետ, միանգամայն համընկնում են Հայկական լեռնաշխարհից գտնված հնագիտական նյութերում առկա պատկերացումների հետ:

Հայաստանյան նյութում եղջերուի և արևի կապը դիտարկելի է, օրինակ, Իջևանի շրջանի Ենոքավան գյուղի դամբարաններից մեկում գտնված բրոնզե գոտու վրայի պատկերներից, որը հրատարակել է Ս. Եսայանը: Գոտու վրա պատկերված որսի տեսարանը Եսայանը մեկնա-

¹⁵ Collins 2003: 5-8.

¹⁶ Մարտիրոսյան 1981, 35:

բանել է որպես պտղաբերության գաղափարի, մասնավորապես արևի պաշտամունքի արտահայտություն, ինչը մանրամասնորեն քննարկվում է հոդվածում¹⁷ (նկ. 5): Հ. Իսրայելյանը գոտու վրա պատկերված այս որսի տեսարանի մասին նշում է, որ պատկերը սակրածև վերջավորություններ ունեցող խաչի շնորհիվ բաժանվում է երկու մասի: Խաչից ձախ ընկած մասում, որն էլ հետաքրքրում է մեզ, կանգնած է աղեղնավոր որսորդ՝ գլխին արևի նմանվող ճառագայթավոր թագ, և նա ավելի բարձրահասակ է երկու ձիերի միջև և կառքի վրա կանգնած մարդկանցից: Նրա նետերն ընկել են, իսկ մեկը աղեղի վրա է: Նույն հատվածում պատկերված են երկու ձի, իսկ առջևում՝ մեկ այլ որսորդ՝ զինված նետ ու աղեղով, այնուհետև պատկերված է քառաձի երկանիվ մի սայլ՝ ձեռքին վահան բռնած մարդկային ֆիգուրով, իսկ վահանի կողքին թռչուն է, սայլին լծված չորս ձիերի առջևում կանգնած է նույն հսկայամարմին որսորդը՝ նետ ու աղեղը ձեռքին, և երեք նետեր, որոնք իրենց սլաքներով դեպի ներքև են ուղղված: Այս բոլորի առջևում կանգնած է մայր եղջերուն իր ձագերով: Ըստ Իսրայելյանի՝ եղջերուն իր ձագերով այստեղ ներկայանում է որպես պտղաբերության մարմնավորող, իսկ նրան հովանավորողի դերում հանդես է գալիս ինքը՝ Արևի աստվածությունն իր բոլոր ատրիբուտներով¹⁸: Միանգամայն համաձայնելով այս մեկնաբանության հետ՝ կհավելեինք, որ այդ հսկայամարմին որսորդն իրավամբ արևի աստվածության մարմնավորումն է, և պատահական չէ, որ նրա նետերը չեն հասել եղջերուին և իր ձագերին, քանզի նա

¹⁷ **Есаян 1967**: 221-226.

¹⁸ **Իսրայելյան 1973**, 160-161:

հովանավորում է եղջերուին. մեկնաբանություն, որ համարժեք է խեթական տեքստերում առկա պատկերացումների հետ, որոնցում առկա է Արևի աստծո հովանավորությունը եղջերուներին: Նմանատիպ բովանդակությամբ մեկ այլ գոտի է գտնվել Լճաշենից, որը թվագրվում է Ք.ա. XII-XI դարերով (նկ. 6): Այն պատրաստված է դրվագված բրոնզե թիթեղից: Նույր փորագրությամբ մակերեսը բաժանված է սյուժետային չորս հատվածների, որոնցում հաջորդաբար պատկերված են երեքական խմբերով սուրացող եղջերուներ: Կենդանիների սրընթաց վազքին ընդառաջ թռչում են թռչուններ, իսկ գոտու հատվածներն իրարից բաժանված են ոճավորված եռանկյունաձև թռչունների և վազող պարույրազարդ ուղղահայաց զարդանախշի շարքերով¹⁹: Այս գոտու չորրորդ հատվածում սուրացող եղջերուի վզի տակ փորագրված սվաստիկան, մեր կարծիքով, ևս հուշում է Արև պաշտամունքի հետ կապը, քանզի սվաստիկայի առկայությունը միանշանակորեն հուշում է արևի պաշտամունքի մասին:

Ընդհանրապես եղջերուի և Արևի պաշտամունքի կապը հավանաբար բացատրվում է այն բանով, որ եղջերուի եղջյուրները, որոնք ամեն տարի թափվում և նորից աճում են, համարվել են կյանքի ու բնության վերակենդանացման սիմվոլ (խորհրդանիշ), և այդ է պատճառը, որ նրանց պաշտամունքը մի շարք ժողովուրդների մոտ առնչվում է կյանքի ու վերածնության խորհրդանիշ հանդիսացող Արևի պաշտամունքի հետ: Բազմաթիվ են եղջերուների պատկերումները նաև հայկական ժայռապատկերներում, որոնցում ևս դրսևորվում է եղջերուի և

¹⁹ Հայացք բրոնզե դարից 2010, 120:

Արևի պաշտամունքի կապը, շատ դեպքերում այդ պատկերներն ուղղակի պատկերազարդումներ են վերոնշյալ խեթական տեքստերում առկա Արևի աստծո տաճարում ողջ-ողջ եղջերուներ պահելու, ընտելացնելու մասին վկայությունների համար: Օրինակ, Գեղամա լեռների ժայռապատկերներից մեկում առկա է հետևյալ պատկերը, որն աչքի է ընկնում նաև նրբագեղությամբ և կատարման որոշակի համաչափությամբ. հորինվածքի կենտրոնում դեմ դիմաց փորագրված են սլացիկ, փարթամ եղջյուրներով զույգ եղջերուներ, որոնց պարանել է ներքևում պատկերված մի որսորդ: Առանձնապես ընդգծված են նրա ուժեղ թևերը՝ հնգմատնյա «ճառագայթող» վերջույթներով: Ճիշտ նույն տիպի մեկ այլ եղջերուի էլ պարանել է աջից եկող որսորդը, որին հետևում է շունը: Այս բազմասյուժե հորինվածքի կենտրոնական մասում պատկերված տեսարանը՝ ճառագայթաձև մատներով որսորդը և եղջերուները, ենթադրվում է, որ կատարվել են Ք.ա. II հազ., մինչդեռ մյուս պատկերները համարվել են առավել ուշ ժամանակաշրջանի վերամուծություն²⁰: Կենտրոնում պատկերված ճառագայթավոր վերջույթներով մարդկային պատկերն ամենայն հավանականությամբ արեգակնային բնույթ ունեցող կերպար է, և այստեղ մենք հակված ենք տեսնելու ծիսական պատկեր, որում Արևի աստվածը որսում է եղջերուներին (նկ. 7): Նմանատիպ մի պատկեր է ներկայացված նաև նկար 57,2-ում, որտեղ դարձյալ անզեն, «ճառագայթաձև» վերջույթներով երկու որսորդ փորձում են պարանել եղջերուին: Այստեղ կարևոր է, որ նրանք ոչ թե նետահարում են վերջիններիս, այլ պարանում, ինչը նշանա-

²⁰ Մարտիրոսյան 1981, 37:

կում է, որ եղջերուներին հավանաբար ընտելացրել և պահել են (նկ. 8): Նույնանման պատկեր է առկա նաև 55 1, 2, (նկ. 9, 10) ժայռապատկերներում. առաջին պատկերում առկա են անզեն պատանու կողմից եղջերուներին պարանով որսալու, մյուս դեպքում՝ արդեն պարանված եղջերուների պատկերներ, որոնց առաջնորդում է զգեստավորված անզեն մի մարդ, որի գլխավերևում պատկերված կլոր շրջանակն այլ ժայռապատկերներում մեկնաբանվել է որպես արևի սիմվոլիկ գնդաձև պատկերում: Ըստ իս, այստեղ ևս գործ ունենք արևային աստվածության կողմից եղջերուներին ընտելացնելու պատկերացման հետ, որ, ինչպես նշեցինք վերևում, համարժեք էր խեթական պատկերացումներին:

Եղջերուների և արևի կապը դիտարկելի է նաև Ք. ա. II-ի հազ. թվագրվող կավե սափորների և կարասների վրա առկա պատկերներում: Օրինակ, Շիրակից գտնված եղջերուի ռելիեֆ կրող կավե սափորի վերին մասում ներկայացված է երկարավուն դնչով եղջերու՝ գեղեցիկ եղջյուրներով, որ թվագրվում է Ք.ա. XII-IX դդ.: Եղջերուի իրանը զարդարված է գագաթներով դեպի ցած ուղղված կետագծումներով արված եռանկյունաձև նախշով: Նույնպիսի կետագծումներով են բոլորված եղջերուի աչքերը, ինչպես նաև եղջյուրները, սափորի միջնամասը զարդարում են նույնպես գագաթով դեպի ցած ուղղված կետագծումներով արված եռանկյունիները, որոնք ավարտվում են դարձյալ կետագծումներով տրված գնդաձև, հավանաբար արևանման պատկերով: Այստեղ դարձյալ ակնհայտ է արևի եղջերուի պաշտամունքի կապը (նկ. 11): Մեկ այլ կարասի վրա, որ գտնվել է Դվինից և թվագրվում է Ք.ա. X-XI դդ., պատկերված է թևատարած, հավանաբար արևի մարդակերպ մի աստվածություն,

որը ճառագայթներ է արձակում գլխից և ունի ճառագայթաձև վերջույթներ, իսկ կարասի վերին գոտու վրա պատկերված են երկնային լուսատուներ՝ շրջանաձև, իսկ միջին մասում պատկերված թևատարած արևային աստվածության կողքին եղջերուների և արևի սիմվոլիկ պատկերումներ են: Հետաքրքրական է նաև Արուճի համար 3 դամբարանից պեղված և Ք. ա. 1700-1400 թթ. Թվագրվող սափորը, որի վրա պատկերված են եղջերու, գայլեր և այծեր. սափորի պատկերագրությանն անդրադարձած Գ. Արեշյանը նշում է, որ եղջերուն պատկերված է կարմիր գույնով, մինչդեռ մյուս կենդանիները՝ սևով, և այս հանգամանքը փաստում է, ըստ նրա, որ եղջերուն առնչվում է կարմիր կրակի՝ արևի պաշտամունքին²¹:

Կարելի է ենթադրել, իհարկե, որ մեր դիտարկած ընդհանրությունները խեթական և հայկական պատկերացումներում կարող են լինել տիպաբանական կամ միգրացե հանգում են ընդհանուր հնդեվրոպական ժառանգությանը կամ փոխազդեցությունների և միմյանց հարևանությամբ բնակվելու արդյունք են նաև, սակայն հարկ ենք համարում նշել, որ Գ. Արեշյանը, իր հետազոտություններից մեկում անդրադառնալով նախահնդեվրոպական «ծնունդ-մահ-վերածնունդ» առասպելաբանական ցիկլի կենդանական կողին, հիմնվելով լեզվաբանական, հնագիտական և առասպելաբանական նյութերի վրա, կատարել է շատ ուշագրավ դիտարկումներ, որոնցից հատկապես մեզ հետաքրքրեց իր ներկայացրած հետևյալ աղյուսակը, որը կազմված է ցուցադրելու

²¹ Areshyan 2005: 235. Հայաստանյան հնագիտական նյութերում արևի պաշտամունքի և եղջերուի կապի առումով տե՛ս նաև **նույն տեղում**, 240:

համար անատոլիական, այսինքն՝ նաև խեթական, սլավոնական, հայ, հույն և իրանական ժողովուրդների պատկերացումներում առկա ընդհանրություններն ընդհանրապես եղջերու, գայլ/այծ, օձ-վիշապ հերթագայության և հարաբերակցության առումով, սակայն աղյուսակի վերին շարքը ներկայացնում է արև-եղջերու կապը, որից ակնհայտորեն պարզ է դառնում մեզ համար, որ աղյուսակում ներառված հնդեվրոպական ժողովուրդների պատկերացումներում միայն հայկական և խեթալուվիական/անատոլիական ժողովուրդների մոտ է դիտարկելի եղջերու-արև կապ, իսկ սլավոնականի դեպքում տեսնում ենք միայն արև, հունականի դեպքում՝ այծեղջյուր՝ մի առասպելական կենդանի, սակայն արև չկա, իսկ իրանականի դեպքում չկան երկուսն էլ²²:

Ամփոփելով կարելի է ասել, որ Փոքր Ասիայում բնակվող խաթական և խեթա-լուվիական ժողովուրդներին և Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն բնակիչներին բնորոշ էին եղջերուների պաշտամունքը և նրա կապը Արևի պաշտամունքի հետ, և այս պատկերացումային ընդհանրությունները կարող են հավանաբար վկայել նրանց փոխադարձ շփումների և փոխազդեցությունների մասին, որոնք իրենց արտացոլումն են գտել ու ենթաշերտային կերպով պահպանվել հայ ժողովրդի հոգևոր-մշակութային ժառանգության մեջ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Իսրայելյան Հ. 1973, Պաշտամունքը ու հավատալիքը ու բրոնզեդարյան Հայաստանում, Երևան:

²² Areshyan 2005: 243.

- Հայացք բրնձե դարից 2010**, Կատալոգ-ալբոմ, Հայաստանի պատմության թանգարան, Երևան:
- Մարտիրոսյան Հ. 1981**, Գեղամա լեռների ժայռապատկերները, Հայաստանի հնագիտական հուշարձաններ, 11, Ժայռապատկերներ: Պրակ III, Երևան:
- Ардзинба В. 1982**, Ритуалы и мифы Древней Анатолии, Москва.
- Есаян С. 1967**, Погребения No14 астхаблурского могильника, ИФЖ, 1, Ереван, с. 221-226:
- Areshyan G. 2005**, The Zoomorphic Code of the Proto-Indo-European Mythological Cycle of “Birth-Death- Resurrection”: A Linguistic-Archaeological Reconstruction, Proceedings of The fourteenth Annual UCLA Indo-European Conference, pp. 238-249.
- Collins B. 1989**, The Representation of Wild Animals in Hittite Text, a Dissertation of Yale University in Candidacy of the Degree of Doctor of Philosophy.
- Collins B. 2003**, On the Trail of Deer: Hittite Kurala, Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner, Jr. on the Occasion of His 65th Birthday, Edited by G. M. Beckman et al. Winona Lake, IN: Eisenbrauns, pp. 73-82.
- Haas V. 1994**, Geschichte der hethitischen Religion, Leiden.
- Mellaart J. 1967**, Çatal-Hüyük, Neolithic Town in Anatolia, New York.
- Sellier G. 2016**, Le culte du cerf anatolien; symbolism, évolution et constance, IIIe-I^e millenaire a.C, Actes du colloque “Le sacré dans ses états” organisé par l’APOA, le 21-22 avril 2016 à l’UQAM, Association des Études de Proche-Orient Ancien.
- Taracha P. 2009**, Religions of Second Millennium Anatolia, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.

Հասմիկ Հմայակյան - *պ.գ.թ.*, ՀՀ ԳԱԱ
 արևելագիտության ինստիտուտ,
 Հին Արևելքի բաժին, ավագ գիտաշխատող,
 hmayakyan@yahoo.com

CONNECTION OF DEER AND THE SUN CULT IN CULTURES OF ARMENIA AND ASIA MINOR

HASMIK HMAYAKYAN

Key words: *deer, Asia Minor, Sun, rock paintings, bronze belts, hunting scenes, Armenian Highlands, Hittite cuneiforms, iconography.*

The article discusses the connection of deer and the Sun cult on the basis of archaeological artifacts and Hittite texts discovered from the Armenian Highlands and Asia Minor. According to the scholars, Asia Minor and especially its eastern regions, South Caucasus, Caspian and Mediterranean regions are considered to be the most ancient places of the deer cults. Our observations show that the deer cult was distinct to the Hattian and Hittite-Luwian people, the ancient inhabitants of the Armenian Highlands and its connection to the sun cult. The commonness of these beliefs can be an evidence of their mutual contacts and inter-influences. This has been reflected and preserved as substratum in the Armenian people's spiritual and cultural heritage.

Hasmik Hmayakyan - PhD,
Institute of Oriental Studies NAS RA,
Department of Ancient Orient, Senior Researcher,
hmayakyan@yahoo.com

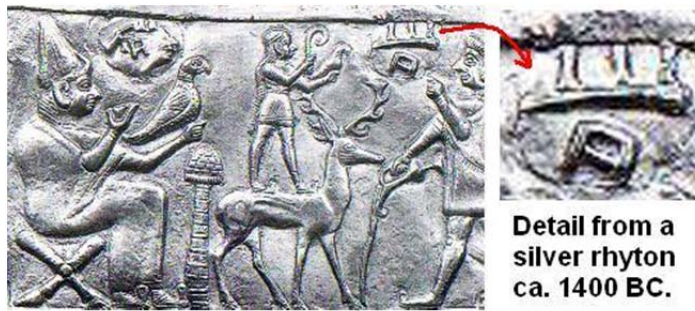
Նկար 1

Նկար 2

Նկար 3

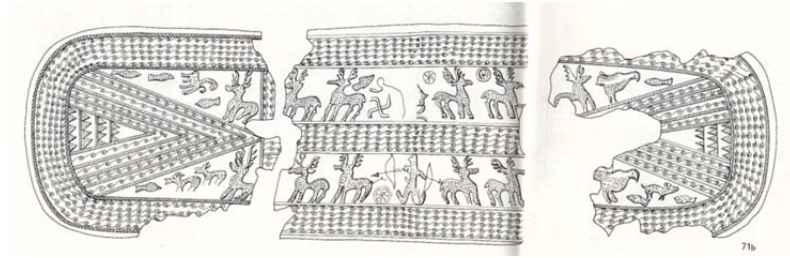
Detail from a silver rhyton ca. 1400 BC.

Նկար 3ա

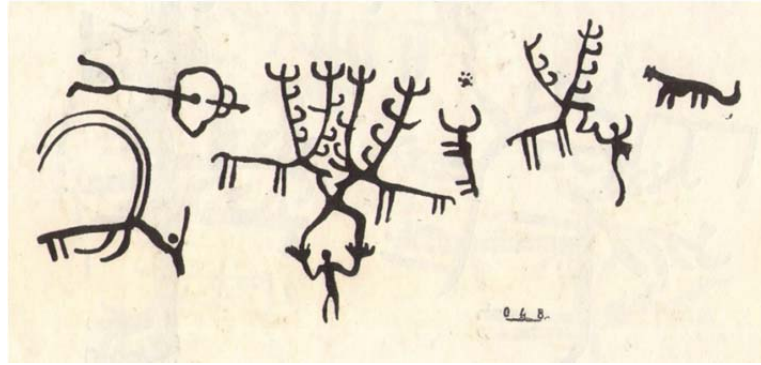

Hittite silver rhyton

Նկար 4

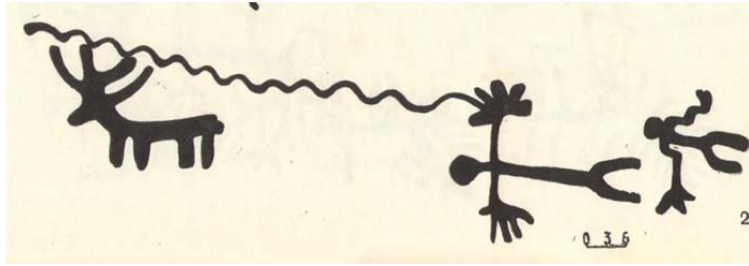
Նկար 5

Նկար 6

Նկար 7

Նկար 8-9

Նկար 10

Նկար 11